

Hellig Thøgers Kirke i Endrupskov.¹

Af Lærer J. H. Byriel, Ø. Vamdrup.

Hellig Thøger.

BLANDT de mange Helgener, som man dyrkede her i Landet i gammel Tid, var der ogsaa en, der kaldtes Hellig Thøger. Dette kunde tyde paa, at Helgenen var født og hjemmehørende i Danmark, hvad der imidlertid slet ikke er Tilfældet; han hed fra først af Theodgar eller paa Latin Theocarus, som paa Nutidsdansk betyder Folkespydet, men Navnet omdannedes lidt efter lidt til Thøger.

Hellig Thøger stammer i Følge Beretningerne fra Thüringen, hvor han skal være født af fornemme Forældre. Fra Barndommen af havde han Lyst til boglige Sysler, og hans Forældre gav ham en efter Datidens Begreber fortrinlig Opdragelse. I en ung Alder rejste han til England, hvorfra han senere kom til Norge som Missionær; han vandt sig almindelig Agtelse og Yndest, blev præsteviet og ansat som Kapellan hos Kong Olav den Hellige, som faldt ved Stiklestad 1030. Saa forlod han Norge og drog til Danmark, hvor han tog Bopæl i Thy og prædikede

¹ Af Endrupskov (Gram Sogn) hørte i Følge Traps „Hertugdømmet Slesvig“ 1 Gaard og 1 Hus til Ribe Amt, Resten til Sønderjylland; men i kirkelig Henseende hørte baade Gram og flere andre Sogne i Sønderjylland til Ribe Bispestol.

Ordet med stor Nidkærhed blandt den i Kristendommen meget uvidende Almue. Naar Legenden fortæller, at han omvendte mange til Troen paa Kristus, bør man næppe tænke paa, at det har været Hedninger, der blev omvendte, idet Folket i Almindelighed paa den Tid var kristnet; dog er det nok muligt, at der i saa afsides Egne som i Thy har været Folk, der tilbød de gamle Guder, om ikke offentligt, saa dog i Smug.

Den Del af Limfjorden, som nu kaldes Nissum Bredning, hed i gamle Dage Vestervig, hvilket Navn nu bæres af et meget bekendt Sogn i Thy. Her var der endnu ingen Kirke, og Legenden fortæller, at Hellig Thøger derfor lod bygge et Gudshus „af Ris og Kviste“; dette maa dog ikke forstaas bogstaveligt, idet det selvfølgelig har været en lille Trækirke, han lod opføre. Den blev Sognekirke og brugtes som saadan i mindst et Hundrede Aar, indtil en statelig Stenkirke rejstes paa det Sted, hvor Hellig Thøger fra først af var bleven jordet. Han havde vundet stor Paaskønnelse for sin Iver og fromme Færd, hvorfor Folket ogsaa flokkedes om ham indtil hans Død, som indtraf en St. Hansdag omtr. 1065. Den følgende Præst hed Ulfrik; da han en Nat holdt Gudstjeneste i Kirken, bemærkede han en underlig Lysglans over Thøgers Grav. Han fortalte videre, hvad han havde set, og straks greb det alle i den Grad, at man forlangte at faa den afdøde skrinlagt som Helgen. Der drog saa en Sendefærd til Rom for at melde Paven, hvad der havde fundet Sted, og Legenden fortæller, at de vendte tilbage med Pavens Tilladelse til at skrinlægge Hellig Thøger og optage ham paa Helgenlisten. Dette skal saa være sket umiddelbart efter Hjemkomsten til Thy.

Dog lyder Beretningen derom meget utrolig, efter som hverken Kongen eller Stiftets Bisp havde medgivet Sendefærden nogen Anbefaling. Tværtimod!

Den daværende Bisp, som boede i Thy og hed Albrik, blev opfordret til at foretage Skrinlæggelsen, men vægrede sig derved. Da han nu engang var bortrejst, sammenkaldte Præsten paa egen Haand Almuen i hele Egnen, tog Thøgers Ben op af Graven, tvættede dem og lagde dem paa Alteret. Dagen var den 30. Oktober, som blev Helgenens Navnedag, og Aaret sættes til 1067. Natten efter Skrinlæggelsen var Præsten netop ved at gaa i Seng, da en Mand, som haltede, kom hen til ham. Paa Ulfriks Spørgsmaal om, hvem han var, svarede han: „Jeg er den, hvis Ben du i Gaar tog op af Jorden; det har jeg i lang Tid længtes efter, og det er noget, som Gud synes meget godt om; men jeg er halt, fordi du har glemt at medtage en stor Knokkel, som skal sidde ved min Fod; tag den op paa samme Maade som de andre, for det skal ikke komme til at skorte dig paa Løn for, hvad du gør“. Denne Befaling blev udført Dagen efter.

Da Bispen senere fik Nys om, hvad Præsten havde haft for, fortalte han det til Kong Svend Estridsen, som blev yderst opbragt og bød Bispen drage til Vestervig for at afsætte Præsten og opbrænde de skrinlagte Helgenben. Ved Ankomsten til Vestervig lod han tænde et stort Baal inde i Kirken, tog Benene og kastede et af de største paa Baalet; men det sprang op paa Alteret. Bispen vilde ikke tro Underet endnu, men tog en mindre Knokkel og kastede den i Ilden; men i alles Paasyn fløj den op paa Alteret. Nu maatte han tilstaa, at Præsten havde baaret sig rigtigt

ad, og indberettede til Kongen, hvad der var sket, og derefter var alle enige om, at Hellig Thøger maatte æres som en Helgen. En ny Skrinlægning fandt Sted; naar det var, vides ikke. Rydklosters Aarbog sætter Handlingen til 1117, andre mener, det var 1067. For en Del Aar siden fandtes i Rigsarkivet nogle Brudstykker af et Helgenskrift om St. Thøger, og i dette fortælles, at den ny Helgen fandt saavel ivrige Venner og Tilhængere som mægtige Fjender. Dog synes Modstanden mod ham at være bleven overvunden i Løbet af en Menneskealder, og et Kloster blev til Ære for St. Thøger grundet i Vestervig; hans Ben overførtes til Klosterkirken, muligvis 1117, og han regnedes fra den Tid af som Stiftets Skytshelgen.

Den gamle Trækirke, som kaldtes Hellig Thøgers Kirke, blev ombygget og opført af Kampesten og brugtes som Sognekirke indtil Reformationen, da den forfaldt og senere blev nedbrudt. Siden den Tid har Klosterkirken været brugt som Sognekirke.

Endrup Sogn.

I den vestlige Del af Gram Sogn i Sønderjylland hæver sig et efter Forholdene ret anseligt Bakkeparti, magert og ufrugtbart, øde og ensomt, men rigt paa Minder fra gamle Dage; bl. a. findes der adskillige Gravhøje, som bærer Vidne om, at Egnen har været beboet alt i Bronze- og Jernalderens Tider. Paa den sydlige Skraaning af Bakken ligger en lille By, bestaaende af mindre Gaarde og Bolssteder; denne By kaldes Endrupskov.

I gamle Dage var Endrup et eget Sogn og kaldtes i Valdemar Sejrs Dage *Immæthorp*. I nævnte Konges Jordebog nævnes i Sognet et Kongsgods, som bestod

i Halvparten af en Mølle, der kaldtes *Gels Mølle* og laa vestlig for Byen, vistnok omtrent paa det Sted, hvor den nuværende Kro ligger. I et gammelt Værk (fra 1291) „*Avia Ripensis*“, paa Dansk „*Ribe Oldemoder*“, som indeholder en Samling af kirkelige Vedtægter, Indtægtsangivelser og andet, findes ogsaa Navnet *Imthorp*, og i et Tingsvidne af 1343¹ omtales *Imdropskugh*. I samme Tingsvidne meddeles, at nogle Mænd, nemlig Svend Pedersøn, Jakob Pedersøn, Jonas Maan og Niels Knudsen, giver Domkapitlet i Ribe Skøde paa noget Gods i Endrupskov, hvilket var Arv efter en Kannik i Ribe, som hed Johannes Damp, og som havde testamenteret dette Gods til Domkapitlet, for at dette skulde afholde hans Aartid, d. v. s. holde Sjælemesse for ham hvert Aar paa hans Dødsdag.

Navnet *Immæthorp* er opstaaet af Mandsnavnet *Imme*, som ikke sjældent brugtes i ældgammel Tid. Af samme bruges endnu Skriveformen *Emdrupskov*, som uden Tvivl er den rigtige; men i daglig Tale siger man altid *Endrupskov*, og Navnet skrives som oftest saaledes.

Endrup Sogn omfattede foruden Byen Endrupskov det halve af Byen *Tiset* samt de mindre Beboelser *Vester Abøl* og *Aarup* og de to betydelige Gaarde *Nybelgaard* og *Gelstoft*. Det har været et lille, magert Sogn, som sikkert har haft meget ondt ved at vedligeholde sin Kirke og lønne sin Præst. Om Sognets Fattigdom udtrykker en Folkevittighed sig saaledes: Naar Folk i Endrupskov blev gamle og skulde paa Aftægt, gav man dem en Pægl Brændevin, et halvt Pund Tobak, satte dem paa en halv Vogn og skubbede dem ud over Skrænten ud i Gelsaaen; det var

¹ i Ribe Kapitels Arkiv.

hele Aftægten. Ligeledes siger man, at Folk i Endrupskov drak „barfodede“ Kaffe-punche, d. v. s. uden Sukker. Det var ogsaa almindeligt, at Beboerne spiste kogte Kartoffelskiver paa Brødet i Stedet for Ost, saa kogte Kartoffler endnu af mange kaldes for Spøg „Endrupskovs Wost“.

Hellig Thøgers Kirke.

Kirken laa ikke i Byen Endrupskov, men en lille Fjerdingsvej østlig for, lige Syd for Landevejen fra Gram til Ribe og paa en lille Bakkeskraaning med Hældning mod Øst og mod Syd, ud mod den tæt forbiløbende Gelsaa. Vejen gaar nu lige mod Vest, forbi Skolen og efter Grænsen til; men i gamle Dage drejede den til venstre noget Vest for Kirken og gik om gennem Byen, hvorved den blev betydelig længere, end den nu er. Kirkens Plads opdager man straks, idet der for nogle Aar siden paa Stedet er rejst et Mindesmærke, som tydelig ses fra Vejen og bærer følgende Indskrift: „Her stod Hellig Thøgers Kirke fra 1200—1600“. Ejeren af Stedet, Gaardejer Jeppe Prinds, en Mand med mere Sans for timelig Næring end Ærefrygt for Fædres Grave, fandt paa for en Del Aar siden at lade Ploven gaa hen derover, hvorved det gamle Præg for en Del gik til Grunde; men ved Indgriben fra anden Side lykkedes det at faa Stedet fredet igen, og nu ser man en græsbevokset Plads, som viser Kirkens og Kirkegaardens Beliggenhed. Pladsens Størrelse er vel omtrent 2 Skæpper Land; men det menes, at Kirkegården har strakt sig lidt længere ud mod Syd, end Grønsværet naar.

Kirken har strakt sig i Øst og Vest ligesom alle vore Kirker; Længden har været 35-40, Bredden

15—20 Alen. Køn har den næppe været; Murene har sandsynligvis bestaaet af raå tilhugne Kampesten, hvorefter der nu ingen findes paa Stedet. Derimod har man funden Brudstykker af Tagsten i Grunden, og de viser, at der har været brugt af den gamle Slags, som man kalder Hulsten, fordi de var hule og lignede flækkede Drænrør. Paa en Del af dem sidder endnu Kalk, som er lavet af brændte Muslingeskaller, et Bindemiddel, som tidt brugtes i ældgammel Tid. Kirken i Endrupskov har, som sagt, været meget simpel indrettet; et Taarn har den ikke haft, den var kullet og af lignende Art som Kirken i Tirslund, der ligger et Par Mile Sydøst for Endrupskov. Om Kirkeklokken ligesom i Tirslund har været anbragt under et Tag ved Siden af Kirken eller hængt i et Stillads paa Toppen af Bakken, lader sig ikke paavise.

Kirken blev som sagt kaldt Hellig Thøgers Kirke; han var dens Værnehelgen. Underligt nok, at Endrupskovs Kirke var viet St. Thøger, da den og Vestervig Kirke var de eneste i Landet, som blev opkaldte efter ham; og af dem laa den første i Sønderjylland og den anden i Nørrejyllands nordligste Del. Men Forklaringen ligger vel ikke saa fjernt endda, naar man ser lidt nøjere paa Tingen. Da Kirken i Endrupskov er bygget sidst af de to Kirker, er det jo meget sandsynligt, at der er kommen en eller anden betydelig Personlighed fra Vestervig til Egnen ved Endrupskov, og at denne har givet Anledning til, at Kirken er bleven bygget og har faaet Hellig Thøger til Værnehelgen. Der gaar et Sagn om, at en rig Mand en Gang lod sine Børn tvætte ved Helligkilden, og at de som Følge deraf blev helbredede for en Sygdom, hvorfor han til Tak lod bygge Kirken. Om dermed

skal menes, at der har staaet en Trækirke paa Stedet fra først af, vides ikke. Stenkirken er temmelig sikkert bygget af Biskop Omer i Ribe, som tiltraadte sit Embede dér 1178. Nogle vil mene, at han først var Bisp i Vestervig og derfra forflyttedes til Ribe det nævnte Aar. Andre derimod hævder, at Bisp Omer i Ribe og Bispen af samme Navn i Vestervig har været to helt forskellige Personer, og dette er tænkeligt nok; men det ligger i saa Tilfælde temmelig nær at tro, at de to Bisper har været beslægtede, og at det er den Ribe Bisp, der har bragt Troen paa Thøgers Hellighed til Ribe-Eggen og bygget Kirken i Endrupskov. Maaske han endog har hørt hjemme i Thy; det er meget rimeligt, men kan ikke bevises. En overmaade dygtig og anset Mand var han, stod i et fortroligt Forhold til Kongerne Valdemar den Store og Knud den Sjette og bragte Orden i Ribe Domkapitels Sager. Han døde 1204, æret og agtet af alle for sin Fromhed og Iver. Da nu de fleste Stenkirker i vort Land er bleven byggede i Tiden fra 1184—1204, ligger det nær at tro, at ogsaa Hellig Thøgers Stenkirke i Endrupskov er opført i samme Tid. At den sammen med andre Kirker i Sønderjylland som Skrydstrup, Nustrup og Gram hørte ind under Ribe Bispestol, ses af det før omtalte Skrift „Avia Ripensis“, hvor der meddeles, at den hvert Aar skal yde 2 Skilling (omtrent 4 Kr.) til Ærkedegnen i Ribe.

Hvad ellers Kirkens Historie vedrører, da er den indhyllet i en uigennemtrængelig Taage helt til Reformationens Indførelse her i Landet; først da kastes der en enkelt skarp Lysstribe ind i Mørket og tegner et klart Billede af Øjeblikket. Ved den Lejlighed nævnes den sidste katolske Præst i Endrupskov, og

han er den eneste af dem alle, hvis Navn man kender. Om de andres Liv og Virksomhed vides ikke det allermindste.

Ved Indførelsen af den lutherske Lære ændredes de kirkelige Forhold i høj Grad, og blandt andet blev det paalagt Præsterne enten at skifte Tro og Lære eller at nedlægge deres Embede. Mange af dem, hvem det var mere om at gøre at beholde Embedet end Overbevisningen, slog straks om for at gaa Magthavernes Ærinde og indrettede sig lige saa let under de ny Forhold, som man skifter Klædning. Af den Slags Folk var den ovenomtalte Præst, som hed *Hans Fynbo*, sandelig ikke. Det var en staalsat Karakter, en Mand, der hellere vilde miste Embede og lide Nød og Forfølgelse end svigte sin ærlige Overbevisning.

Det var først, efter at Hertug Kristian, den senere Kong Kristian den Tredie, var bleven Hertug og havde taget Bopæl paa Haderslevhus 1524, at Reformationen vandt Fremgang i Nordslesvig. Allerede 4 Aar efter fik Præsterne i Haderslev og Tørninglen Befaling til at give Møde i Haderslev, hvis de vilde beholde Embedet og deres Kirke. Da de ikke fandt nogen Støtte hos Bisp Iver Munk i Ribe, drog de til Haderslev. Her forlangte Hertug Kristian af dem, at de skulde give Afkald paa de katolske Lærdomme, sværge ham Troskab og rette sig efter hans Anordninger. Foruden Præsten *Pool Mikkelsen i Hvidding*, der vist var udebleven fra Mødet, vilde tre andre, nemlig *Niels Madsen i Gram*, *Hans Fynbo i Endrupskov* og Præsten i Raadager, ikke aflægge den krævede Ed; de blev derfor afsatte fra deres Embeder.

Nu rejste Hans Fynbo til Ribe og blev ansat som Vikar ved Domkirken, et Embede, som ikke gav me-

gen Løn og kun kunde skaffe det allertarveligste Udkomme.

Snart kom dog ogsaa den Dag, da Reformationen naaede Ribe, og da Hans Fynbo endnu ikke vilde bøje sig og prædike Luthers Lære, afsatte Lensmanden ham fra hans Bestilling. I et Tingsvidne fra 1580 siges om Hans Fynbo, at han „for sin Haardnakket-hed, at han ikke vilde afstaa fra sit Papisteri og lade sig undervise, først ofte var bleven paamindet, siden sat i Band og paa det sidste død bort uden Sakrament, og derfor var begravet uden for sin Dør sønden for Korsbrødregaard“.

Dette Eksempel viser, med hvilken Haardhed man gik frem mod dem, der hang fast ved dem gamle Lære, og vi, som lever under frie Forhold i kirkelig Henseende, der giver Plads for de mest forskellige Afskygninger af Kristne i vort Land, kan slet ikke fatte, at det at være Katolik er lige saa slemt som at være en Røver eller Morder; men den Tids Tankesæt var jo ofte raa og grusom til det yderste.

Imidlertid var der kommen en luthersk Præst til Endrupskov, og han hed *Hans Knudsen*; hans Kaldsbrev er udstedt den 1. April 1529 af Hertug Kristian. Han var dog ikke den sidste Præst ved Hellig Thøgers Kirke; der nævnes en efter ham; men i Tiden mellem 1561 og 1580 blev Endrup Sogn lagt ind under Gram, hvad der meddeles i en gammel Kirkebog fra dette Sogn. Kort derefter er St. Thøgers Kirke bleven nedbrudt. Naar man træder ind i Gram Kirke, ses til venstre for Indgangsdøren et Maleri, hvorpaa der findes et Billede af den korsfæstede Frelser; ved højre Side af dette knæler en Mand, til venstre en Kvinde, begge i deres bedste Alder; tæt ved Kvinden

knæler to Smaapiger; alle er i spansk Dragt efter Datidens Skik. Dette Billede skal etter Sigende forestille den sidste Præst i Endrupskov og hans Familie. Neden under Billedet læses, at Mandens Navn har været *Melcher Seste* og Konens *Kathrine Fisker*; deres Alder er henholdsvis 36 og 28 Aar; de har haft 3 Døtre, af hvilke den ene nævnes som død. Maaske er den sidste Præst og hans Hustru bleven bortrevne af Pesten, der rasede i disse Aaringer og bortrev en Mængde i Ribeegnen 1565. Kirken har saa dengang været brøstfædig, og det fattige Sogn har ikke været i Stand til at sætte den ordentlig i Stand eller bygge en ny. Sognebeboerne blev kaldte sammen for at afgøre, om Kirken skulde nedrives eller sættes i Stand. Vilde Beboerne ikke være villige til det sidste, skulde Sognet lægges ind under Gram Sogn. Meningerne var meget delte, og da man ikke kunde enes, blev man enig om, at en Kone paa 70 Aar skulde gaa fra sit Hjem i Aarup, som ligger længst ude mod Vest i Sognet, til Gram Kirke, og hvis hun evnede det, syntes man, at alle andre ogsaa kunde gøre det. Det lykkedes Konen at naa sit Bestemmelsessted, og saa blev Endrupskov Sogn lagt under Gram.

Endrupskov Sogn hørte dengang under Nybøl Gods, som nu er forenet med Gram Gods siden 1754, og deraf kommer det vel, at St. Thøgers Kirke, som J. N. Schmidt omtaler i sin Bog „Slesvigs Land og Folk“, ogsaa er bleven kaldt „Niebüll“ ∴ Nybøl Kirke. Den blev nu nedbrudt og Stenene førte bort efterhaanden. Der er vel næppe Tvivl om, at Herremanden paa Nybølgaard Johan von Buchwald har taget sin Del deraf saa vel som af andre Sager, der hørte til Kirken.

Om Døbefonten fortælles i J. M. Thieles Folkesagn følgende: „I Gram Sogn, Tørninglen, i Slesvig laa i forrige Tider Øst for Endrupskov St. Theocari Kirke. Denne Kirke blev nedbrudt, og det skete da, at Døbefonten blev ført til Nybølgaard og der brugt til et Hundetrug; men da alle Hunde, som aad deraf straks blev galne, saa blev dette anset som en Straf for Ste-nens Vanærelse, hvorfor den blev flyttet tilbage til Gram Kirkegaard“.

Døbefonten er siden bleven flyttet ud i Gram Kir-kes Vaabenhus, hvor den endnu findes staaende ved højre Side af Indgangen til Kirken lige neden under Klokkerebet. Den er meget lille og uanselig.

Om Kirkeklokken hedder det, at den skulde føres over til Spandet Kirke, men faldt i Aaen Syd for Endrupskov og sank saa dybt, at man ikke kunde faa den op igen. I lange Tider kunde den stundom hø-res paa Helligdage; men Lyden blev svagere og sva-gere og er nu ophørt. Saaledes fortæller Sagnet,

Præstegaarden.

Hvor Præstegaarden har ligget, véd man ikke med Bestemthed; men nogle Hundrede Alen nordvestlig for Kirkens Plads, tæt ved Jeppe Prindses Gaard, skal have ligget en ubetydelig Forhøjning paa Marken Nord for Landevejen, og gamle Folk kan huske, at der fra denne er kørt store Grundsten bort. Naar et forvirret Sagn vil vide, at der nær ved Kirken har ligget en Borg, saa har dette næppe nogen Hjemmel, og der findes ej heller Spor af Volde og Grave; men det er tænkeligt, at Præstegaarden har ligget her. Man vil rigtignok vide, at den har ligget i Byen; men begge Dele kan vistnok være sande. I den katolske

Tid har Præsten sikkert boet tæt ved Kirken, og naar der gaar gammel Tale om, at man rev Kirken ned over Hovedet paa den sidste katolske Præst, Hans Fynbo, for hans Ulydighed mod Hertug Kristians Befaling, saa er denne Tale usand, idet man med Bestemthed véd, at Kirken endnu stod 40—50 Aar efter. Det ligger da nær, at man opstiller den Gisning, at det er Præstegaarden, man har revet ned for at faa Hans Fynbo bort. Derefter er det meget muligt, at de senere Præster har boet oppe i Byen.

Helligkilden.

Lidt Vest for Kirkegaarden ligger nogle af Vind og Vejr sønderrevne Bakker, som skal være Gravhøje, hvad der ogsaa er meget sandsynligt. Mellem dem vældede der i gamle Dage en Kilde frem, som sendte sit Vand mod Syd ud til den tæt ved løbende Gels Aa. Denne Helligkilde var i gamle Dage skattet meget højt; fra nær og fjern kom Folk hver St. Hans Aften for at søge Helbredelse ved Kildens Vand, som nød stort Ry for Lægedomskraft, og efter gammel Skik tændte man Baal trindt om for at kyse de onde Aander bort.

Helligheden fik imidlertid en brat Ende ved, at en Bondemand tog af Vandet og dermed toede sin skurvede Hest. Efter denne Vanhelligelse tørrede Kilden ud og svandt bort. Men endnu kan man se dens tidligere Løb, idet der ned ad Skraaningen altid findes en grøn Stribe af Græs om Sommeren, selv om det er meget tørt.

Lidt længere mod Vest er en Kilde, som efter Sagnet senere skal have faaet lægende Kraft, hvorfor man søgte derhen St. Hansnat for at faa Helbredelse i

Sygdomstilfælde. Stedet kaldes endnu „e Pevvel“, hvad der vel skal sige, at Vandet „pevler“, d. e. pibler frem af Jorden.

Det kan ikke være andet, end at Mennesker, som har Kærlighed til Fædres Skikke og Sæder, føler sig noget højtidelig stemte ved at staa paa Steder, hvor henfarne Slægter har boet og bygget, og ganske særlig paa et Sted, hvor der har staaet et Gudshus, og hvor man træder paa Gravene for hvert Skridt, man tager. Der er jo saa mange, der slet ingen Tanker gør sig ved at færdes forbi den lille græsklædte Plet med Mindesmærket i sin Midte og knap vender Hovedet ad den Kant, hvor det staar. For mig har slige Steder en dragende Magt, og jeg gaar gerne langt af Led for at kunne mætte Syn og Tanke ved at kalde Minderne frem om Forfædres Liv og Færden.

Følgende Kilder er benyttede: Trap: Hertugdømmet Slesvig. 1864. J. N. Schmidt: Slesvigs Land og Folk. 1861. Johannes von Schröder: Topographie des Herzogthums Schleswig. 1854. Meddelelse fra Sognepræst Johan Zerlang i Gram. J. Kinch: Ribe Bys Historie I. 1869. C. F. Bricka: Dansk biogr. Leks. 12. Bind. Side 438, og 17. Bind, Side 387. Forskellige mundtlige Meddelelser.
